

ERFGOED BRUSSEL

December 2018 | Nr029

Dossier **HISTORISCHE INTERIEURS**

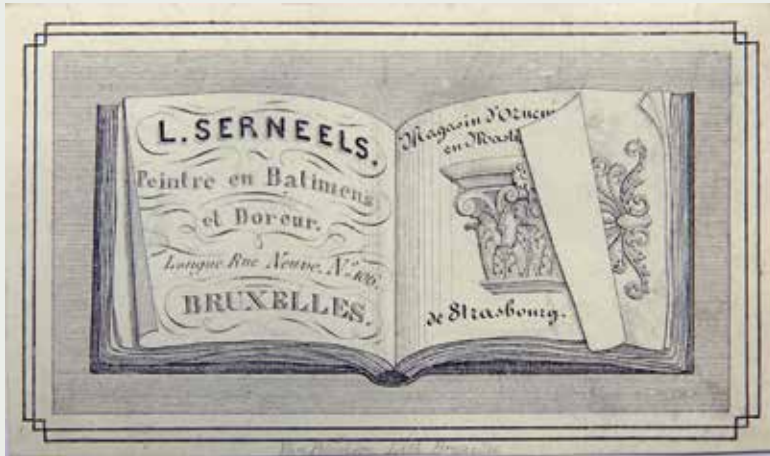
Varia DE RESTAURATIE VAN HET *CHEVAL MARIN*
HET ŒUVRE VAN ARCHITECT FRANÇOIS VAN MEULECOM
GESPREKKEN OVER IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED

ARCHITECTURALE ORNAMENTEN VAN CARTON PIERRE IN BRUSSEL

WAT EEN PORSELEINKAART ONS KAN LEREN

CHRISTIAN SPAPENS

ARCHITECT-STEDENBOUWKUNDIGE, DIRECTEUR VAN DE VZW CIDEP
(CENTRE D'INFORMATION, DE DOCUMENTATION ET D'ÉTUDE DU PATRIMOINE)

Porseleinkart van de Brusselse ambachtsman L. Serneels die de decoratieve productie van carton pierre uit Straatsburg aanprijst, met een illustratie van een model van een pilasterkapiteel uit het midden van de 19de eeuw (© CIDEP).

Kleine commerciële prenten (als illustratie van facturen, briefhoofden, reclamekaarten, persberichten, diverse etiketten, enz.) vormen een essentieel element voor een beter begrip van het leefkader in de periode van hun ontstaan. Deze afbeeldingen zijn meestal de enige gekende voorstelling van een commercieel of industrieel bedrijf en kunnen ook informatie opleveren over bouwtechnieken en materialen die met name voor de interieurdecoratie van de gebouwen gebruikt werden. Ze vormen dus een fundamentele maar vaak miskende bron voor onze kennis van het bouwkundig erfgoed.

Porseleinkarten behoren tot de bekoorlijkste voorbeelden van

deze commerciële prenten. Het fabricageprocedé werd eind jaren 1830 in België ontwikkeld. Het ging om lithografieën op geceruseerd karton, d.w.z. gevernist met een wit pigment op basis van lood. In Brussel waren er verschillende fabrikanten van deze kartons, zoals *l'épouse* Ducaju aan de Hofberg. Vóór het drogen van de kleverige inkt bracht de drukker 'à la poupée' verschillende metaalpoeders aan, die hij na het drogen voorzichtig wegborstelde. Dit leverde een waaier aan kleurenuances op waardoor elke kaart licht verschilde van de andere, een effect dat geaccentueerd werd door de kaart schuin te houden, zoals ook het geval is met porseleinen voorwerpen.

Helaas, zodra de schadelijke effecten van loodwit en andere loodderivaten bekend raakten, werd de productie van deze kaarten stopgezet en omstreeks 1865 waren de voorraden opgebruikt. In een periode van 25 jaar¹ zijn er, voornamelijk in België en omstreken, duizenden porseleinkarten vervaardigd. Deze kaarten, die doorgaans tussen 100 x 60 mm en 190 x 140 mm groot waren maar tot 600 x 400 mm of zelfs meer konden gaan, werden in die tijd gretig verzameld en zorgvuldig geordend in specifieke albums.

Wie verzamelobject zegt, zegt uiteraard commercialisering. Dat verklaart waarom men vaak dezelfde kaarten aantreft. Sommige drukkers, zoals Hannotiau, hadden een systeem van abonnementen opgezet dat de regelmatige verspreiding garandeerde van de kaarten die uit hun ateliers kwamen². Het was dus niet nodig om heel België te doorkruisen om de kaarten bij handelaars en bedrijven te gaan vragen. Naast deze via abonnement verspreide kaarten, die men vandaag nog gemakkelijk kan vinden, zijn er ook de kaarten van lokale ambachtslieden, die bescheidener en uiteraard ook zeldzamer zijn. Een voorbeeld is de kaart van L. Serneels, *peintre en Batimens et Doreur, longue rue Neuve 106* in Brussel. Deze kaart leert ons dat het gebruik van ornamenten uit de Elzas in *carton pierre* in Brussel zeker tot de helft van de 19de eeuw gangbaar was.

Deze ambachtsman heeft op zijn kaart een catalogus laten afbeelden die geopend is op de illustratie van een kapiteel, met als bijschrift *Magasin d'Ornem[ents] en Masti[c] de Strasbourg*. Het afgebeelde kapiteel is het model 762 voor pilasters, overgenomen van plaat 85 van een catalogus van Heiligenthal³. Deze laatste had in 1824 de manufactuur van decors in *carton pierre* van Joseph Beunat in Sarrebourg overgenomen, samen met de voorraden en commerciële methodes. De aanduiding 'mastic' op de reclamekaart van Serneels mag ons niet misleiden. Beunat zelf gebruikte deze term om *carton pierre* aan te duiden⁴.

Carton pierre werd tijdens het Franse bewind in Brussel geïntroduceerd in het spoor van de verspreiding van modellen en catalogi waarin ontelbare ornamenten waren afgebeeld die voorheen bijna uitsluitend waren voorbehouden voor welstellende klanten omdat het om maatwerk ging. Het werd overvloedig gebruikt in en op woningen die gebouwd werden voor een goede middenklasse. We treffen het vandaag nog aan in verschillende neoclassicistische gebouwen die uit de eerste helft van de 19de eeuw dateren.

Het materiaal werd de hele 19de eeuw lang in Brussel gebruikt voor gebouwen waarvan de versiering de evolutie van de neostijlen volgde. Een goed voorbeeld is de Muntschouwburg waarvan de decoratie van de vestibule, de grote trap, de foyer en de schouwburgzaal zelf uit *carton pierre* bestaat⁵. Dat neemt niet weg dat elementen in stucwerk en meer algemeen in staff, materialen die vaak met *carton pierre* worden verward⁶, vanaf 1850 meer en meer het gebruik ervan voor woningdecoratie zouden vervangen.

Vertaald uit het Frans

Plaat 85 uit de *Recueil des dessins d'ornements d'architecture de la manufacture de J. Jph. Heiligenthal à Strasbourg, successeur de M. Beunat...*, Strasbourg, vers 1830, met centraal een afbeelding van een model (nr. 762) van een pilasterkapiteel uit carton pierre (© CIDEP).

NOTEN

1. RENOY, G., *Brussel onder Leopold I. 25 jaar porseleinkaarten 1840-1865*, Gemeentekrediet van België, Brussel, 1979.
2. *Abonnement pour cartes d'adresse et autres jolis dessins allégoriques lithographiés sur carton porcelaine en plusieurs couleurs; or, argent, etc. pour album ou macédoine. (...) 1fr.25cs la livraison pour les premiers 500 souscripteurs. (...) Porseleinkaart, 600 x 400 mm, privéverzameling. Merk op dat de industriëlen en handelaars die een bestelling plaatsten bij Hannotiau een jaar gratis levering kregen voor zover de bestelling een waarde had van meer dan 50 frank.*
3. *Recueil des dessins d'ornements d'architecture de la manufacture de J. Jph. Heiligenthal à Strasbourg, successeur de M. Beunat. Contenant tout ce qui a rapport à la décoration des appartements, tels que panneaux, dessus de portes, dessus de glaces, frises, pilastres, montants, rosaces, entablements, moulures, écoinçons, modillons, & &, Straatsburg, omstreeks 1830.*
4. 'Ces beaux décors, composés d'un mastic aussi dur que le stuc', in *Brevet d'invention et mention honorable du Gouvernement français. Manufacture de décors d'architecture, de meubles, etc. du sieur Joseph Beunat, à Sarrebourg (Meurthe)*, blad 28,5 x 21,5 (bewaard bij het CIDEP).
5. Gerealiseerd naar de plannen van J. Poelaert na de brand van 1855 door de Brusselse plafondwerkers H.J. Delbove en J.P. Dussaert. Zie DE CLERCQ, L. en SMET, J., 'Imitations de pierre: stuc, staff, carton-pierre...', in *Steen & Co*, 2010, p. 91. Behalve Dussaert in de Stormstraat telde Brussel in 1850 nog diverse fabrikanten van en/of handelaars in versieringen in steenkarton, zoals Gêruzet, *longue rue de l'Écuyer*, en Hiver en Migeot aan de Bergstraat.
6. De benaming *décor en stuc*, die systematisch wordt gebruikt voor de gevel van plafondwerker J.F. Bonnevie, Marcqstraat nrs. 12 en 14, moet in deze context worden geverifieerd. De tegenover elkaar geplaatste griffioenen zijn die uit de genoemde catalogus van Heiligenthal, p. 64, of zijn er in elk geval zeer sterk op geïnspireerd. Van de Elzas naar Brussel, dat lijkt duidelijk het traject te zijn van dit decor.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Pascale Ingelaere, Murielle Lesecque,
Griet Meyfroots, Cecilia Paredes
en Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COORDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE DOSSIER

Paula Dumont en Pascale Ingelaere

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Werner Adriaenssens, Manuela Core,
Lise Cuykens, Emmanuelle de Sart,
Paula Dumont, Vincent Heymans,
Isabelle Leroy, Griet Meyfroots,
Christophe Mouzelard, Constantin
Pion, Coralie Smets, Christian
Spapens, Guido Stegen, Anne Van Loo,
Ann Verdonck, Tom Verhofstadt

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiquus Belgium NV/SA

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Harry
Lelièvre, Wim Kenis, Coralie
Smets, Tom Verhofstadt en de
leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

Sait Köse, Francis Metzger,
Marie-Françoise Plissart,
Augustin Siaens, Familie Speidel,
Philippe et Marinette Terseleer

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Cultureel Erfgoed
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden
zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Cultureel Erfgoed van het
Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM Archives d'Architecture Moderne
AML Archief en Museum van
de Franstalige literatuur
CIDEP Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
ENSAV École nationale
supérieure des arts visuels
GAE/DS Gemeentearchief
Elsene/Dienst Stedenbouw
GAV/DS Gemeentearchief
Vorst/Dienst Stedenbouw
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG Koninklijk Musea voor
Kunst en Geschiedenis
RBC-BHG Région Bruxelles Capitale,
Brussels Hoofdstedelijk Gewest
RIBA Royal Institute of British Architects
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/007

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwood
015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

Laatste nummers

026-027 - April 2018
Kunstenarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

urban
.brussels

BUP BRUXELLES URBANISME ET PATRIMOINE
BSE BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED

10 €

ISBN 978-2-87584-176-6